

9. Багалей Д. Удельный период и его изучение (пробная лекция, читаная в Харьковском университете 17 декабря 1882 г.) / Д. Багалей // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – № 2. – С. 301–318.
10. Грушевський М. Етнографічне діло Костомарова / М. Грушевський // Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930. – С. 3–18.
11. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – К. : Вид-во «Українознавство», 1996. – 257 с.
12. Яценко М. Вступне слово. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / М. Яценко. – К., 1994. – С. 5–43.
13. Багалей Д. Костомаровские дни в гор. Воронеже (27–29 марта 1911) / Д. Багалей // Вестник Харьковского Историко-Филологического Общества. – Вып. 1. – X., 1911. – С. 21–30.
14. Грушевський М. Костомаров і новітня Україна / М. Грушевський // Український Історик. – 1984. – № 1–4. – С. 148–171.
15. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – 688 с.
16. Житецький І. Листування О.М. Лазаревського і М.І. Костомарова / І. Житецький // Україна. – 1927. – № 4. – С. 98–120.
17. Клепацький П. О. Максимович як історик / П. Клепацький // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. 80–84.
18. Пінчук Ю. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. Пінчук. – К., 2009. – 306 с.
19. Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова / І. Крип'якевич // ЗНТШ. – Львів, 1918. – Т. 126/127. – С. 105–140.
20. Петренко С. Археографічна спадщина Миколи Костомарова / С. Петренко. – К., 2000. – 192 с.
21. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (3 нагоди ювілею) / С. Томашівський // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 33. – Кн. 3. – С. 458–485.
22. Грушевський М. Рец. на: Уманец Ф.М. Гетьман Мазепа / М. Грушевський // ЗНТШ. – 1898. – Т. XXI. – С. 20–25.

Одержано редакцією 27.02.2013
Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. *Маркевич М.И. Личность Николая Костомарова в историографическом наследии Дмитрия Багалія. Стаття посвящено дослідженню насліддя Николая Костомарова в историографических студиях. Определено его место в разработке проблем костомароведения. Дмитрия Багалія.*

Ключевые слова: *Д. Багалій, М.Костомаров, историография*

Summary. *Markevych M.I. The Figure of Mykola Kostomarov in Historiographical Reflection of Dmytro Bahaliy. The article is dedicated to the research of Mykola Kostomarov's figure in historiographical reflexion of Dmytro Bahaliy. In this published work historiographical proceedings («Historiographical Entry to Essay to the History of Ukraine on Social-economical Background», «Essay to Ukrainian Historiography. Source Studies. Chronicles», «Essays to Ukrainian Historiography in Times of Feudalism and Time of Capitalism», «Mykola Kostomarov's Days in Voronezh City») written by Dmytro Bahaliy have been analyzed. In the mentioned above works the historian characterized the principal stages of vital and creative carreer of the outstanding scholar Mykola Kostomarov. Dmytro Bahaliy's attempts of tracing the evolution of historiographical views of Mykola Kostomarov have been studied. The researcher's illumination of ethnographical, archeological and pedagogical heritage of the historian have been clarified. We have reflected the survey and analysis of stylistic peculiarities of fundamental works by Mykola Kostomarov. Bahaliy's estimation of Kostomarov's scientific activity has been compared to historiographical opinions of M. Hrushevskiy, D. Doroshenko, S. Tomashivskiy, I. Krypyakevych, Yu. Pinchuk. His significance in the development of Kostomarovology has been defined.*

Key words: *D. Bahaliy, M. Kostomarov, historiography*

УДК 930.2(477)

О. М. Владига

ЕДИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1924–1934 рр.)

Анотация. *Стаття присвячена проблемі публікаторської діяльності М. Грушевського в останній період його життя. Показана різноплановість археографічних зацікавлень видатного вченого. Зроблено висновок про важливість едиційного доробку історика для української науки ХХ ст.*

Ключові слова: *М. Грушевський, археографія, «Україна», «Історія України-Руси»*

Постановка проблеми. Загальновідомим є факт, що в радянське десятиліття археографічна праця М. Грушевського була сконцентрована в Археографічній комісії ВУАН, котру вчений очолив одразу після повернення до Києва. Значно менше натомість відомо про те, що рамками названої інституції археографічна активність дослідника далеко не обмежувалася. Подібно, як це було і в попередній, галицький період, значну кількість віднайдених документів, котрі, з огляду на тематику чи формат, не підходили для серійних археографічних видань київської археографічної комісії, вчений публікував на

шпальтах, редагованої ним, історичної періодики, а також на сторінках своїх фундаментальних «творів – «Історії України-Руси» та «Історії української літератури».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказані проблеми не знайшли свого висвітлення в грушевськознавчих працях Р. Пирога, О. Юркової та С. Кіржаєва, присвячених радянському періоду науково-організаційної діяльності М. Грушевського.

Мета. З огляду на сказане, ми й зосередимо свою увагу на цій малознаній проблемі.

Виклад основного матеріалу. Основним українознавчим виданням, редагованим М. Грушевським в останнє десятиліття, був журнал «Україна». Поряд зі значною кількістю статейного, рецензійного та інформаційного матеріалу, на його сторінках чимало місця відводилося оперативному друку першоджерел. Так, уже в редакційній передмові до першого числа відновленої «України», презентуючи її провідні рубрики, вчений присвятив окрему увагу документальному блоку. «Другий відділ, – писав дослідник, – призначаємо для матеріалів з літературного та громадського життя XIX й початків XX століття: мемуарів, листувань, недрукованих літературних творів, цікавіших документів... Редакція буде особливо вдячна за надсилання такого матеріалу» [1, 5–6]. І дійсно, протягом всього періоду редагування М. Грушевським «України», бачимо в кожному її числі опубліковані джерельні тексти, втім, і від самого головного редактора.

У джерелознавчому плані акцент в «Україні» було зроблено на публікації документів кінця XVIII – початку XX ст., що висвітлювали суспільний та інтелектуальний рух на всіх українських теренах. Ці матеріали були зібрані в окремій рубриці: «Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст.». Такий підхід, за задумом М. Грушевського, пояснювався кількома обставинами. По-перше, ці матеріали становили найзанедбанішу частину української документальної спадщини, що, з огляду на цензурні утиски та незначну часову відстань, вочевидь, була недооцінена в археографії попередньої доби. По-друге, джерела на сторінках «України» мали доповнити зміст інших археографічних видань, де акцент було зроблено на більш ранніх історичних періодах. І, врешті, по-третє, в другій половині 1920-х рр. відчувалося посилене громадське зацікавлення різноплановою проблематикою (особами, подіями та фактами), що передувала революційним часам.

Долучився до збагачення джерельної бази для осмислення українського культурного життя другої половини XIX ст. і М. Грушевський. Так, в «Україні» за 1927 р., присвяченій постаті П. Куліша, головний редактор опублікував першу редакцію його «Иродової мороки». У передмові до неї, вірний своїм джерелознавчим принципам, учений пояснив підхід до видання твору, відверто вказавши читачеві, що «не мав заміру дати наукового видання цього тексту: для цього треба-б все таки пошукати за Кулішевим оригіналом» [2, 95]. М. Грушевський всебічно висвітлив суспільно-політичний та інтелектуальний контекст появи цього твору, а також історію зацікавлення ним з боку українських дослідників. Окремо він показав його значущість для вивчення як творчості автора, так і пізнання духовної атмосфери тогочасного українського суспільства. Видавець наголосив: «В еволюції української творчості він інтересний як один з найбільш яскравих і талановитих – при всій своїй гротесковій безцеремонності – виявів традиціоналістичного козакофільства... “Морока” являється найбільш яскравим виявом козакофільства Куліша – цілком серйозним і відповідальним, не вважаючи на свою пародійну форму... Українське громадянство мусить знати цей твір» [2, 95–96].

Едиційна діяльність, очолюваної М. Грушевським, «України», крім зрозумілої історіографічної та громадської ваги, мала менш зауважений на сьогодні рефлексивний ефект. Він полягав у тому, що, захочені увагою редакції «України» до подій недавнього минулого, ще живі його свідки розпочали написання мемуарів, де виклали своє бачення важливих для українства подій і фактів. «Редакція “України”, – писав М. Грушевський, – із свого боку безпосередньо спонукала до споминів цілий ряд представниць і представників старших і молодших поколінь, як от Олену Пчілку, Ірину Вол. Антонович, Л.Ф. Мищенко, М.М. Грінченко, Н.Д. Романович-Ткаченко, Гн.П. Житецького, А.В. Верзилова, І.О. Косака, М.М. Мочульського та ин.» [3, V]. Мемуари цих діячів оперативно друкувалися на сторінках «України» та інших видань, що редагувалися М. Грушевським.

Спеціально проблемі розбудови джерельного підмурівку вивчення українського минулого XIX – початку XX ст. було присвячене інше, започатковане М. Грушевським, неперіодичне видання – «За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття». Співзвучність підtitулу збірника і відповідної рубрики в журналі «Україна» була зовсім не випадковою. Про це прямо вказав у передмові до видання сам редактор, відзначивши, що «се видання становить собою доповнення чи продовження згаданого відділу “України”» [3, VI]. За його зізнанням, редакційний портфель журналу переповнений джерельними текстами з історії українського життя минулого століття і не може пропустити, через зрозумілі видавничі обмеження, весь обсяг зібраного матеріалу. Тож для збірника «За сто літ», у першу чергу, відводилися більші за обсягом джерела, що вимагали значніших видавничих площ. За словами самого М. Грушевського, це «більші листування, більші мемуари, більші політичні процеси» [3, VI]. Відзначимо, що дослідники цього видання вказують на надзвичайно зацікавлену позицію головного редактора у формуванні його тематичних пріоритетів: «Епістолярні джерела свідчать про особисту активну участь М. Грушевського у формуванні редакційного портфеля “За сто літ”, його безпосереднє сприяння місцевим дослідникам, ініціативу щодо розробки тих чи інших сюжетів, архівних пошуків матеріалів до збірника» [4, 243].

У передмові до першої книги вченої вкотре багато уваги відвів своєму баченню важливості окресленого періоду. «“Сто літ”, поставлені на титулі сього збірника, – вказує він, – відділяють нинішні соціальні, національні й політичні досягнення Українського народу від перших скромних зав’язків нових течій: початків культу народніх селянських мас, як носіїв українського національного типу, перших проявів національного романтизму, ідеалізації української минувшини, козаччини, державницьких традицій, – що виявило себе в різних заходах і творах другого й третього десятиліття XIX в.» [3, III]. Саме феноменальність, проробленої українською інтелігенцією протягом XIX – початку XX ст., роботи для становлення повноцінного національного життя і визначає необхідність всебічного пізнання цього історичного часу, що повинне розпочинатися з усебічної реконструкції джерельної бази. Остання, як із жалем констатував академік, фатально зменшувалася, внаслідок комплексу як об’єктивних (наприклад, нищення приватних архівів у роки війни та революції), так і суб’єктивних (передусім, смерть активних учасників тих подій) причин.

Поряд із наукознавчим, М. Грушевський вказував і на громадський аспект проблеми, адже сучасне покоління українців, користуючись здобутками важкої, нерідко й вкрай ризикованої праці своїх попередників, зобов’язане віддати їм борг вдячності, залишивши наступникам збережену пам’ять про діяння предків. «Вони, – писав учений про своїх сучасників, – мають закріпити й передати потомним поколінням, за ще свіжими і не вповні пережитими слідами і останками сього процесу, його можливо повний і докладний образ, його історію, його динаміку в усій амплітуді» [3, III].

Обґрунтовуючи важливість аналізу подій і фактів українського XIX ст., редактор акцентував на особливій значущості пізнання явищ, так званого «другого плану», що становили буденність національного життя, адже його першопланові постаті («генерали» українства, як в іншому місці називав їх дослідник) загалом добре знані і фахівцям, і широким колам громадськості: «Приходить час, крайній час забратись до докладнішого висвітлення не тільки тих ефективніших сторін, але й тої сірої буденщини тяжкого й трудного походу – не самих провідників, а й української обивательщини і всієї української маси в напрямі нинішніх командних позицій, – наголосив учений. – Висвітлити економічні й соціальні підстави сього процесу. Прослідити перетворення в ідеологічні формули сих реально даних передумов розвою рухової сили мас. Вияснити взаємовідносини різних соціальних верств і течій. Не тільки тяжкий і повільний процес виковування командних гасел сього походу, але і всякання їх в обивательські верстви й народні маси, і ті економічні й соціальні обставини, що сьому процесові сприяли або його гальмували» [3, IV]. Відзначимо, що така увага до «мікроклімату» національного життя цілком відповідала тогочасним тенденціям антропологізації предмету історичної науки і для української гуманістики того часу була новаторською. Всього ж, за редакцією М. Грушевського,

побачили світ шість книг збірника «За сто літ», котрі містили унікальний матеріал для пізнання багатомірного українського життя протягом «довгого» XIX ст.

Якщо у випадку з періодичними виданнями, редагованими М. Грушевським, можемо говорити, передусім, про організацію ним едиційної діяльності, опрацювання її методичних засад та визначення тематичних пріоритетів, а також епізодичну публікацію джерел, то системною така робота була в фундаментальних багатотомних працях ученого, наприклад, в «Історії України-Руси». Грушевським вказують, що від тому до тому кількість першоджерельного матеріалу, вперше введеного дослідником до наукового вжитку, помітно зростала і це підштовхувало його оприлюднювати віднайдені тексти цілком чи у найбільш важливих фрагментах. Метою дослідника при цьому було зробити більш переконливими історичні гіпотези і дати колегам по цеху можливість оперативно познайомитися зі щойно віднайденим документом. В останніх томах «Історії України-Руси», виданих за радянського десятиліття, така едиційна робота набула істотного розширення.

Джерельна база для останніх томів «Історії України-Руси» формувалася, головню, силами учнів та співробітників М. Грушевського, зосереджених в Археографічній комісії ВУАН. З метою з'ясування можливостей українських і російських архівів для реконструкції подій козацької доби, академік безпосередньо виїжджав до провідних наукових осередків. Так, уже 1924 р. він здійснив поїздки до Москви та Ленінграду, де відновив старі зв'язки й оцінив масштаби необхідної пошукової роботи. Наступного року, за його вказівками, в московських сховищах почала працювати археографічна експедиція ВУАН. Сам М. Грушевський не приховував, що археографічні експедиції, між іншим, мали допомогти йому «реставрувати матеріали, знищені війною, трусами і нарешті пожежею мого дому» [5, 5]. За «цінну поміч» у підготовці першої частини IX тому, історик на першій же сторінці книги склав щире подяку своїм помічникам, які розшукували та копіювали необхідні тексти: М. Кордубі, В. Герасимчуку, А. Витошинському, В. Євфимовському, В. Юркевичу, А. Єршову, Д. Кравцову, М. Петровському і С. Порфир'єву. Відзначимо, що відчували відповідальність за свою роботу і названі археографи. Так, В. Євфимовський наприкінці вересня 1927 р. пропонував М. Грушевському: «Пишучи далі історію Хмельниччини, Ви наводите мабуть у своїй праці уривки тих документів, які ми (учасники археографічної експедиції. – О. В.) вибрали в Архіві. Було б дуже прикро, коли б у тексті цих документів трапились помилки або неточності... Щоб уникнути можливих помилок у архівних документах, які будуть наведені у Вашій праці, – ми думаємо, що було б краще всього, аби Ви висилали нам для остаточної перевірки з оригіналами друковані на машинці ті місця Вашої праці, де наведено архівні документи» [6, 3зв.].

Зібраний заходами археографічної експедиції, джерельний матеріал виявився настільки значним у кількісному та інформативним у змістовому плані, що, як вказав у передмові до IX тому М. Грушевський, «він заповнив деякі дотеперішні прогалини і дав нове освітлення подіям» [5, 5]. Завдяки цьому, переконував учений, значно збагатився фактичний зміст Хмельниччини, помітно ускладнивши, усталений в історіографічній літературі, образ тієї доби. Вірний своїм об'єктивістським переконанням, дослідник вказував, що намагається найбільш повно донести читачеві аутентичний зміст наявних документальних матеріалів, щоб «не схематизувати, не спрощувати його штучно, щоб не нагинати під свої суб'єктивні переконання» [5, 6].

Втіленням цих тез стала своєрідна архітектоніка останніх томів «Історії України-Руси», де порівняно з попередніми частинами, особливо багато місця відводилося публікації джерел. Починаючи з дев'ятої частини праці, М. Грушевський не лише безпосередньо в тексті, але й у додатках друкував повнотекстові варіанти джерел. У підсумку, обсяг, надрукованого в книзі джерельного матеріалу, помітно перевищив авторський виклад. Так, у тексті та підтекстових коментарях дев'ятого тому автор видрукував записку Потоцького до короля у козацькій справі, звідомлення піддячого Тимофія Масалитинова, обіжник прилуцького полковника Тимофія Носача, лист ніжинського полковника, з приводу скарг ніжинських міщан, звіти московських посольств до Хмельницького, реляції польських посланників до козацького гетьмана, записки Кисіля королеві, звіт венеціанського посла Віміні з подорожі та аудієнції у Хмельницького, численні листи та універсали Хмельницького, текс-

ти тогочасних дипломатичних документів і кореспонденції, значні уривки з записок Голінського, Освенцима, Твардовського та інших польських хроністів, листи Потоцького, фрагменти козацьких літописів, народні пісні того часу, а також інші численні різнопланові документи, реєстр яких сягає кількох сотень позицій. Ці матеріали, на думку автора, мали допомогти почути його сучасникам голос тієї неспокоїної епохи. Згадані документи були отримані з багатьох колекцій Східної Європи: бібліотеки Оссолінських, московського «Древлехраніліща», бібліотеки Чарторийських, архіву Краківської Академії наук, кількох українських архівосховищ тощо.

Поряд із джерелами, опублікованими безпосередньо в тексті дев'ятого тому, важливіший, на думку автора, блок матеріалів було наведено у додатках до книги. Там М. Грушевський видрукував документи з «Посольських справ» Московського Посольського Приказу, котрі зберігалися в колишньому архіві Міністерства закордонних справ – складової новоутвореного московського «Древлехраніліща». Ці матеріали, як свідчить авторське пояснення, були скопійовані В. Юркевичем, В. Євфимовським та О. Кравцовим [7, 1508–1550]. У додатках М. Грушевський навів віленський панегірик Хмельницькому і Виговському; реляцію з Царгороду про козаків, передану польськими комісарами московським послам під час львівських переговорів 1653 р.; відповідь польського уряду московським послам, в українській справі, передану 9 (19) серпня 1653 р.; проект султанського листа до гетьмана від 10 серпня 1650 р.; листи з Царгороду до гетьмана в березні 1651 р. та інші важливі документи, загальною кількістю 26 позицій.

Відзначимо, що така своєрідність архітекτονіки дев'ятого тому була відразу помічена тогочасною критикою, що відгукнулася багатьма змістовними оглядами на продовження М. Грушевським своєї головної праці [8, 305–355]. Так, рецензією на його нову книгу відреагували львівські «Нові шляхи». Автор критичного відзиву, що заховався за криптонімом М. З., переповів провідні ідеї академіка в його оцінках досліджуваної доби. Сама книга, – відзначив оглядач, – є фактично старанно зібраним і систематизованим джерельним матеріалом, що містить «дуже докладну прагматичну історію подій Хмельниччини» [9, 412]. Такий дослідницький підхід, – зауважувалося в рецензії, – має як переваги, так і недоліки. Перші полягали в критичній перевірці величезного за обсягом джерельного матеріалу, «з якого будуть черпати далші дослідники українського історичного процесу». Необхідність такої джерельної систематизації, – переконував рецензент, – відчувалася також, з огляду на конечність кардинального перегляду романтичних концепцій Хмельниччини М. Костомарова та П. Куліша. Головний недолік праці поставав як продовження її переваг та полягав у важкості сприйняття тексту непідготовленим читачем, котрий знайде більше аналітичної інформації, аніж синтетичних висновків. Наступний півтом, – висловлював сподівання М. З., – повинен містити більше авторських висновків, а тому бути цікавішим звичайному читачеві.

Повністю дев'ятий том на сторінках «Літературно-наукового вістника» прорецензував С. Наріжний, зазначивши, що дві його частини, «серед публікацій повоєнного часу... уявляють собою найвидатніше явище на полі української історіографії і своїм значінням, і вложеною в них працею» [10, 1030]. Як і попередній рецензент, С. Наріжний також відзначив своєрідність структури нової книги М. Грушевського. Оглядач вказував, що незадовільний стан вивченості доби Хмельницького, відсутність монографічних студій над окремими важливими її проблемами змусили київського академіка практично самотужки взятися за нелегке завдання збору великої кількості різноманітного джерельного матеріалу та його одночасної систематизації й інтерпретації. Це негативно відбилося на структурі праці, в якій великий обсяг займає цитування джерел і зовсім небагато міститься авторських оцінок тогочасних подій.

Відгукнувся на дев'ятий том «Історії України-Руси» й знаний дослідник козащини В. Герасимчук. У ненадрукованій за життя рецензії він відзначив «загальнонародне значіння» нової книги «вчителя» про добу Хмельниччини. На відміну від інших рецензентів, В. Герасимчук однозначно вказав, що розміщення в книзі значної кількості джерельного матеріалу є цілком слушним, оскільки дозволяє читачеві скласти власну думку та відчути колорит епохи [11, 536]. З такою думкою погодився й інший представник львів-

ської історичної школи М. Грушевського М. Кордуба, цілісно проаналізувавши його козакознавчі погляди М. Грушевського на сторінках берлінського часопису «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte» [12].

Різно негативно нову книгу М. Грушевського сприйняла радянська марксистська історіографія. Тут, як приклад, наведемо гостро критичну рецензію Ф. Ястребова. Оскільки попередня марксистська публіцистика вже неодноразово критикувала схему та метод М. Грушевського, визнаючи разом із тим незаперечність його заслуг у галузі археографії та джерелознавства, Ф. Ястребов обрав об'єктом критики саме цю ділянку творчих пошуків академіка, вказавши на його надмірну залежність від джерельного матеріалу, коли «документ цілком підкоряє собі автора» [13, 136]. Навівши авторські слова про передчасність глибших висновків над добою Хмельниччини, позаяк неузагальненим залишається широке коло джерельного матеріалу, рецензент зазначив, що ця фраза «як не можна краще малює нам цілковиту розгубленість, безпорадність буржуазного історика перед матеріалом». З погляду архітектоніки, на думку Ф. Ястребова, рецензована праця постає банальною збіркою численних джерельних свідоцтв, «книгою без кістяка», являючи «найкращий приклад “ползучего емпіризма” та релятивізму». Критик також зауважив політичний аспект, пропагованого М. Грушевським, документалізму, наголосивши, що останній є зручною «димовою завісою», яка дозволяє приховати справжні «дрібнобуржуазні» та «націоналістичні» погляди автора. «Ми повинні, розуміється, використати до кінця всю ту велетенську збірку фактів та деяких висновків, що їх подає в окремих місцях своєї роботи Грушевський, – зазначав рецензент, – але ж нам треба, пророблюючи цю “важку роботу”, за допомогою діалектичної методи так само і нещадно розбивати ворожу нам авторову концепцію історії України» [13, 134]. Зауважимо, що в такому ж річищі безапеляційної критики історичних поглядів М. Грушевського, щоправда зі значно більшим арсеналом лайливих епітетів, була витримана рецензія того ж автора на другу частину IX тому, що з'явилася через чотири роки [14].

Своєрідність авторського стилю в дев'ятому томі «Історії України-Руси» відзначили й закордонні дослідники. Так, на сторінках празького «Časopis národního musea» обидві частини IX тому прорецензував довголітній дослідник творчої спадщини українського вченого Я. Бідло. Дев'ятий том, – підкреслював він, містить надзвичайно велику кількість нового джерельного матеріалу, котрий, таким чином, стає доступним широкому колу дослідників. Це дозволило українському вченому не лише реконструювати неznані сторінки Хмельниччини, але й багато в чому переглянути, усталені в науці, погляди [15, 131].

Подібно про джерелознавчі пріоритети дев'ятого тому відгукнувся й інший чеський оглядач на сторінках «Prager Presse». Дев'ятий том він назвав новим каменем, який М. Грушевський заклав у, проваджену ним протягом десятків літ, будівлю цілісного синтезу української історії. Враховуючи солідну історіографічну традицію опрацювання козацької доби в працях українських, польських та російських дослідників, М. Грушевський, – наголосив рецензент, – зумів сказати своє вагоме та оригінальне слово, насамперед, у джерелознавчому аспекті – залучення величезної кількості нововіднайдених документів, що дозволило аргументовано переосмислити, міфологізовані попередньою традицією, історичні факти та персоналії [16, 8].

Помітний джерелознавчий акцент М. Грушевський зробив і в наступному – десятому томі «Історії України-Руси», котрий, як відомо, вчений не встиг закінчити і працю до друку підготувала його донька, за рукописним варіантом. У тексті останньої частини, що побачила світ 1936 р., ми знову зустрічаємося зі значною кількістю джерел, котрі автор наводив чи то цілком, чи то розлого цитуючи їхні найважливіші частини. У більшості ці матеріали походили з московського «Древлехраниліща». Оглядачі останнього тому, подібно до того, як це було з його попередником, зі зрозумінням поставилися до авторської логіки організації тексту та в цілому схвально оцінили едиційну працю М. Грушевського. Про це, наприклад, свідчать критичні огляди галицької й еміграційної періодики. На сторінках львівського «Діла» йшлося, що книга, «написана на основі свіжого матеріалу – основно, стисло, зясовує багато темних питань і сконструювана таким робом, що кожний про дане питання сам може виробити собі власну думку» [17].

Вихід десятого тому «Історії України-Руси» помітили також у колі західних славістів. Так, на сторінках празького «*Časopis národního musea*» Я. Бідло, вказуючи на першоджерельний характер книги, вітав появу «неоцінимої» праці про українське минуле, що, під оглядом методи, структури та нововіднайденого джерельного матеріалу, нагадує попередні томи [18]. Про «новий том цінної “Історії” Грушевського» згадували і на сторінках французького «*Revue des Études Slaves*» [19, 127].

Якщо едиційна праця М. Грушевського в останніх томах «Історії України-Руси» була відрефлектована вже сучасниками вченого, практично не зауваженою ця проблема виявилася стосовно іншого його фундаментального твору – «Історії української літератури». Відзначимо, що хоча й не так багато, як на сторінках «Історії України-Руси», але все ж доволі репрезентативно історичні джерела подані в четвертому, п'ятому та шостому томах «Історії української літератури», написаних у 1920-х рр. і виданих в радянській Україні (шостий том з'явився друком тільки 1995 р.). У цій праці М. Грушевський також навів значні уривки найбільш знакових пам'яток української писемності: літописів, мемуарів, панегіриків, епітафій, житійної, публіцистичної та полемічної літератур, билинного епосу, прозових і поетичних творів, епістолярю тощо. Більшість з них були передруками з рідкісних, малодоступних навіть фахівцям, видань, так що твір ученого до певної міри має характер літературної антології. Також відзначимо, що деякі пам'ятки української писемності чи не вперше на сторінках праці М. Грушевського з'явилися у перекладі сучасною мовою, тим самим удоступнюючи їх широкому загалові.

На сторінках п'ятого тому «Історії української літератури» автор присвятив увагу методичним засадам передачі старих текстів. Дотримуючись правил, вироблених АК НТШ і АК ВУАН, учений постановив «не змінити букв, допускаючи зміни, в інтересах зрозумілості, тільки в розділі слів, в інтерпункції, в уживанню великих літер. Сього я додержувався – коли мав перед собою рукописний оригінал або стародрук. Але користаючи з новіших видань, я не всюду вважав себе зв'язаним виглядом сих видань, бо в них дуже часто, навіть переважно маємо транскрипцію модернізовану, з ухилом під шкільну російську правопись ХІХ в., без докладних пояснень допущених змін» [20, 506].

Джерельні акценти, зроблені автором на сторінках «Історії української літератури», були зі зрозумінням і прихильністю сприйняті тогочасною науковою критикою. Наприклад, академік О. Білецький, рецензуючи рукопис шостого тому, особливу увагу звернув на його архітектоніку – опубліковані на сторінках книги численні джерела. Критик відзначив: «Книга являє собою не тільки огляд фактів, їх аналіз, оцінку – з погляду історичної цінності і літературних переваг, але й докладне викладення змісту всіх досліджуваних у ній пам'яток зі значними, нерідко по декілька сторінок виписками з них – іноді в оригіналі, частіше в перекладі сучасною українською мовою. Таким чином, VI-ий том (як і попередні томи “Історії української літератури”) – є поєднанням історико-літературного курсу з просторою хрестоматією пам'яток, надрукованих у спеціальних, в теперішній час важко доступних виданнях., а іноді й таких, що збереглися тільки в оригінальних стародрукованих виданнях» [21, 674–675].

Висновки. Підсумовуючи едиційну діяльність М. Грушевського в останнє десятиліття його життя, відзначимо її особливості, порівняно з галицькою добою. Так, якщо у львівське двадцятиліття вчений сам активно займався пошуком джерел і їх подальшою публікацією в серійних археографічних виданнях та на сторінках численної наукової періодики, то, починаючи з другої половини 1920-х рр. в археографічній активності дослідника домінувала едиційна праця. Таку своєрідність археографічної діяльності уможливив, набутий М. Грушевським, унікальний для вітчизняної гуманістики науково-організаційний досвід, що дозволив швидко налагодити оперативну пошуково-копіювальну працю, завдяки започаткованій археографічній експедиції до Москви та архівним пошукам галицьких членів АК ВУАН у польських сховищах. Отримавши, таким чином, у своє розпорядження солідний пласт, тематично підібраного до історії козаччини, джерельного матеріалу, М. Грушевський намагався якомога оперативніше та повніше представити його на сторінках своєї головної праці. Такий підхід, виконуючи ілюстративно-доказові завдання, корелювався також з методологічними уподобаннями

вченого, зокрема абсолютизацією ним ролі історичного джерела як своєрідного дзеркала минулих часів. У підсумку, українська історіографія отримала фундаментальну історію Хмельниччини, що мала характер антології. З цього приводу в літературі існують різні думки: від завзятої критики архітектоніки останніх томів «Історії України-Руси» – до більш виваженого підходу. На нашу думку, є всі підстави погодитися з тезою про те, що, завдяки саме такому джерелознавчому акценту пізніх праць М. Грушевського, до нас дійшов пласт унікального джерельного матеріалу, який зазнав незворотних втрат, протягом бурхливих подій світової історії минулого століття.

Список використаної літератури

1. [Грушевський М.] Від редакції // Україна. – 1924. – Кн. 1–2. – С. 5–6.
2. Грушевський М. Перша редакція «Иродової мороки» Куліша / М. Грушевський // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 95–104.
3. Грушевський М. Передне слово / М. Грушевський // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. 1. – С. III–VI.
4. Панькова С. «За сто літ»: покажчик змісту / С. Панькова, Г. Шевчук // Український археографічний щорічник. – К., 2006. – Т. 13/14. – С. 240–287.
5. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 9. – Кн. 1. – 880 с.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 470. – 26 арк.
7. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 9. – Кн. 2. – 776 с.
8. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В. Тельвак. – К.; Дрогобич : Вимір, 2008. – 494 с.
9. М. З. Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого перша половина / З. М. // Нові шляхи. – 1929. – № 4. – С. 411–413.
10. Наріжний С. М. Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого перша половина [Хмельниччина роки 1650–1653]. Державне видавництво України. 1928. ст. 604. [Всеукраїнська Академія Наук]. – Тому дев'ятого друга половина [Хмельниччина роки 1654–1657]. ДВОУ Державне видавництво «Пролетар» 1931. ст. 605–1632 / С. Наріжний // ЛНВ. – 1931. – Т. 107. – С. 1029–1031.
11. Герасимчук В. З нагоди появи IX тому «Історії України-Руси» М. Грушевського. Публікація Я. Федорука / В. Герасимчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3/4. – Т. 6/7. – С. 535–540.
12. Korduba M. Der Ukraine Niedergang und Aufschwung / M. Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1932. – Band VI. – S. 36–60, 193–230, 358–385.
13. Ястребов Ф. «Тому дев'ятого перша половина» М. Грушевський. Історія України-Руси. Тому 9-го перша половина (Хмельниччина роки 1650–1653) ДВУ, 1928, стор. 601 / Ф. Ястребов // Прапор марксизму. – 1930. – № 1. – С. 133–148.
14. Ястребов Ф. Націонал-фашистська концепція селянської війни 1648 року на Україні (З приводу 2 половини IX т. Історії України-Руси акад. М. Грушевського) / Ф. Ястребов // Записки Історично-археологічного інституту. – К. : ВУАН, 1934. – № 1. – С. 55–120.
15. Bidlo J. Mychajlo Hruševs'kyj, Istorija Ukraïny-Rusy. Tomu devjatoho perša polovyna (Chmelnyččyny roky 1650–1653). DVU, 1928. – Tomu devjatoho druha polovyna (Chmelnyččyny roky 1654–1657). DVU, 1931 / J. Bidlo // Časopis národního musea. – Praha, 1931. – Ročník CV. – S. 130–142.
16. M. H. Der Ukraine Glanz und Niedergang (M.Hruševs'kyj: Geschichte der Ukraine) / H. M. // Prager Presse. – Prag, 1931. – № 99. – S. 8.
17. М-ський М. Надмогильний пам'ятник і літературна спадщина М. Грушевського / М. М-ський // Діло. – 1937. – Ч. 27. – С. 5–6.
18. J. B. [Bidlo J.] Zprávy / B. J. // Časopis národního musea. Oddíl duchovědný. – Praha, 1937. – Ročník CXI. – S. 156–157.
19. Chronique: publications // Revue des Études Slaves. – Paris, 1936. – Tome seizième. – P. 127.
20. Грушевський М. Історія української літератури. – Том п'ятий. Друга половина / М. Грушевський. – К. : ДВУ, 1927. – 516 с.
21. Белецкий А.И. Академик М. Грушевський Історія української літератури. Т. VI, ч. 1-2, стор. 679 / А.И. Белецкий // Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 6. – К. : АТ «Обереги», 1995. – С. 672–677.

Одержано редакцією 16.01.2013
Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотація. Владыга О.М. Эдиционная деятельность Михаила Грушевского (1924–1934 гг.). Статья посвящена проблеме публикаторской деятельности М. Грушевского в последний период его жизни. Показана многоплановость археографических интересов выдающегося ученого. Сделан вывод о важности эдиционного вклада историка для украинской науки XX в.

Ключевые слова: М. Грушевський, археографія, «Україна», «Історія України-Руси»

Summary. Vladyga O.M. Mykhajlo Hrushevsky's editions activity (1924–1934). This article is devoted to the problem of M. Hrushevsky's editorial activity in the Soviet period of his life and work. The diversity of scientist's archaeological interest has been shown. The edition of the sources on the pages of «Ukraine» by the

historian has been analyzed. It is shown that the problem of development of study's source foundation of the Ukrainian past of XIX – at the beginning of XX century was devoted non-serial edition «Over a hundred years. material from the public and literary life of Ukraine nineteenth and early twentieth century» which was initiated by M. Hrushevsky. The process of finding of source material by M. Hrushevsky for the history of the Cossacks and its subsequent publication in the ninth and tenth volumes of «History of Ukraine-Rus» has been reconstructed. Source background of the fourth, fifth and sixth volumes of the «History of Ukrainian Literature» has been reconstructed. In this work M. Hrushevsky gives the significant fragments of the most iconic landmarks of Ukrainian literature: chronicles, memoirs, panegyrics, epitaphs, biographical, journalistic and polemical literature, epic, prose and poetry, epistolary, etc. Most of them are reprints of rare inaccessible books, so that the scientist's work to some degree has the character of the literary anthology. The conclusion about the importance of editorial heritage of historian for the Ukrainian science of the twentieth century has been made.

Key words: M. Hrushevsky, archaeography, «Ukraine», «History of Ukraine-Rus'»

УДК 930.1(477)(=16)

К. В. Івангородський

ЕТНОГЕНЕЗ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні наукові концепції етногенезу східних слов'ян, запропоновані українськими археологами.

Ключові слова: етногенез, етнічна історія, східні слов'яни, українська археологія

Постановка проблеми. Етногенез українців, так чи інакше пов'язаний з історією східних слов'ян, становить центральне питання в межах усєї національної української історіографії. Не є винятком і сучасний процес історіописання археологами, присвячений аналізу цієї проблематики. Після зникнення панування комуністичної ідеології в науковій думці та відродження на теренах колишнього Радянського Союзу національних історіографічних шкіл, згідно влучного спостереження Г. Касьянова, відбулася актуалізація питання щодо визначення власного національного «я» й окреслення «образу Іншого» [1, 15]. У межах «нових» східнослов'янських держав такими «іншими» насамперед виявилися саме спільноти східних слов'ян, зокрема їхній етнічний розвиток.

Відшліфована схема східнослов'янського етногенезу за радянської доби виявилася не такою вже й непорушною, але стверджувати, що фахівцям відразу вдалося вирішити це питання незаангажовано та об'єктивно також не доводиться. Більше того (як з'ясувалося невдовзі), це питання набуло ще помітнішої політизації й ідеологічного забарвлення, що безсумнівно лише перешкоджає встановленню наукової істини. Хоча, аналізуючи сучасну українську історіографію цієї проблеми, можна відзначити й доволі ґрунтовне просування у напрямі її об'єктивізації, позбавленої упередженості та телеологічних інсинуацій.

Між тим, можна погодитись із В. Ричкою, що перебіг етногенетичних процесів у середньовічному слов'янському світі продовжує залишатися чи не найбільш контроверсійною для східноєвропейської науки темою [2, 33]. Про це ж ідеться й у вступному слові від Редколегії «Українського історичного журналу» до «круглого столу», проведеного 2001 р. на тему: «Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі», до речі, єдиному поки що (наскільки нам відомо) науковому заході подібного рівня, в межах якого обговорювалися новітні підходи до означеної проблематики представниками всіх сучасних східнослов'янських історіографій. Опубліковані в часописі тексти (а також їхня перепублікація в збірнику «Ruthenica» за 2002 р.) засвідчили, з одного боку, розмаїття поглядів і підходів учених із України, Білорусі та Росії до характеру, змісту та сутності етнічних процесів на Сході Європи за доби середньовіччя, а з іншого – своєрідно характеризують стан і перспективи подальшого дослідження цієї проблематики у згаданих країнах [3, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крім доволі слабкого та уривчастого наукового діалогу між сучасними східнослов'янськими вченими, зокрема у сфері етнічної історії, слід наголосити й на тому, що дотепер відсутня також і більш-менш належна історіографічна рефлексія відносно етногенезу східних слов'ян у сучасному науковому дискурсі, що, звісно, не сприяє глибокому усвідомленню проблем, позитивних здобут-